

MÜTERCİM VE MÜELLİF BİR ŞEYHÜLİSLAM: HOCAZADE ES'AD EFENDİ VE ESERLERİ

*Mehmet ÖZDEMİR**

ÖZET

Şeyhülislam Hoca Sa'dettin Efendi'nin -babaları gibi şeyhülislamlık makamında bulunan iki oğlundan biri olan- küçük oğlu Hocaşâde Es'ad Efendi, Osmanlı tarihinde önemli olaylara sahne olan bir dönemde (1615-1622 ve 1623-1625) şeyhülislamlık gibi mühim bir makamı temsil etmiştir. Devlet idaresinde etkili konumunun yanında, eli kalem tutan bir müellif / aydın olarak önemli bir sima olması onu ve eserlerini mühim kılmaktadır. Es'ad Efendi, Firdevsî ve Hâfız ile birlikte İran edebiyatının üç büyük temsilcilerinden biri kabul edilen Sa'dî'nin şark klasikleri arasına girmiş eseri Gülistân'ı, Gül-i Handân adıyla Tükçe'ye tercüme eden ilk mütercimlerden biridir. Ayrıca Gülistân-ı Şemâil adıyla kaleme aldığı manzum şemâili, Kaside-i Bürde Tahmisi ve cuma gününün önemini ve faziletlerini anlattığı Fezâil-i Cuma adlı eserleri de vardır. Bu yazıda Es'ad Efendi'nin hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında tanıtıcı bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hocaşâde Es'ad Efendi, Şeyhülislam, Gül-i Handân (Tercüme-i Gülistan).

THE LIFE OF HOCAZADE ES'AD EFENDI, A SHEIKHULISLAM, AUTHOR AND INTERPRETER, AND HIS WORKS

ABSTRACT

Hocaşâde Es'ad Mehmed Efendi was the youngest of the two sons whose father, Hoca Sadettin Efendi, was also a şeyhülislam. He held an important position such as the that of Şeyhülislam between 1615 and 1622, 1623 and 1625, when many important events took place in the history of the ottoman empire. In addition to his efficient position in state administration, he was also a literate scholar, making him and his works important. Es'ad Efendi was one of the first interpreters translating Sa'dî's book 'Gülistân' considered as an eastern classic into Turkish. Sadi is regarded as one of the three representatives, including Firdevsî and Hâfız. He also wrote Gülistân-ı Şemâil and Kaside-i Bürde Tahmisi in which he narrated the importance of Friday. In this study, the life of Es'ad Efendi, his personality and his works were analyzed.

Key Words: Hocaşâde Es'ad Efendi, Şeyhülislam, Gül-i Handân (Gulistan translation).

* Öğr. Gör., Uşak Ü. Fen-Ed. Fak. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: mozdemire@Gmail.com

Hocazade Es'ad Mehmed Efendi'nin Hayatı

Es'ad Mehmed Efendi 14 Haziran 1570 (h.10 Muharrem 978)'te İstanbul'da doğmuştur. I. Ahmed devrinde şeyhülislamlık görevinde bulunan ve Tâcü't-tevârîh adlı eseriyle tanınan Hoca Sa'deddin Efendi'nin oğludur. Babasına nispetle "Hoca-zâde" nâmıyla anılan Es'ad Efendi, tahsil hayatına babasından ve Molla Tevfik Gîlânî'den aldığı derslerle başlamıştır. Haziran 1588'de on sekiz yaşında iken Haseki medresesine mülâzım olmuştur. (Aktepe 1995 XVIII: 340; Kahraman-Güntekin 1998 360) Sahn-ı Semân, Sultan Selim ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik görevinin ardından Temmuz 1593'te Dârü'l-hadîs'e, Şubat 1596'da Edirne kadılığına tayin edilmiştir. (Aktepe 1988 IV: 3589). Babası şeyhülislâm iken Es'ad Efendi İstanbul kadılığına tayin edilmiştir. Çelebi Müftü lakabı ile tanınan ağabeyi Hocazâde Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminde ise Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Ağabeyinin görevinden ayrılmasını müteakip 6 Ocak 1603'te Anadolu kazaskerliğinden azledilen Es'ad Efendi'nin bürokrasideki bu atama ve hızlı yükselişi babasının nüfuzu ve padişah üzerindeki tesirine bağlanmaktadır (Solakzâde Mehmed Hemdemi, Hazırlayan: Çabuk 1989, 377)

1604-1605 ve 1606-1608 tarihleri arasında iki defa Rumeli kazaskerliğine tayin edilen Es'ad Efendi, hac seyahati dönüşü 2 Temmuz 1615'te Konya yolunda iken veba hastalığına yakalanan ağabeyi Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin ölüm haberini ve kendisinin şeyhülislâmlığa tayin haberini aynı anda almıştır. Kırk altı yaşında meşihat makamına tayin olunan (Danışmend 1972, 121). Es'ad Efendi, padişahlığın I. Ahmed (ö. 1617), I. Mustafa (ö. 1639), II. Osman (ö. 1622) ve yine I. Mustafa, IV. Murad (öl. 1640) arasında dört defa el değiştirdiği döneme denk düşen zaman dilimlerinde iki defa bu makama tayin edilmiş ve toplam sekiz yıl altı ay şeyhülislamlık yapmıştır. Mensup olduğu aile ve şahsî meziyetleriyle devrinin en tanınmış simaları arasına girmiş ve devlet işlerinde çok faal rol oynamıştır. (Aksoy 1979 III:84; Aktepe 1995 XVIII:340)

Es'ad Efendi, I. Ahmed'in vefatından (1617) sonra I. Mustafa'nın tahta geçmesinde ve ardından da hallinde etkili olup (1618), kendisinden önce amcasının tahta çıkmasında oynadığı rol dolayısıyla da II. Osman'ın düşmanlığını kazanmıştır. (Aktepe 1995 XVIII:340) II. Osman padişah olduğunda Es'ad Efendi'nin yetkisini sınırlandırarak ona yalnız fetva işlerini bırakıp ilmiye mansıplarının tevcihini, yani ulemânın sırasını düzenleme yetkisini hocası Ömer Efendi'ye vermiştir. (Peçevi İbrahim Efendi, hazırlayan: Baysal, 1992 II:346).

Şeyhülislâmların sefere gitmesi âdet olmadığı halde Es'ad Efendi, II. Osman'ın gönlünü almak için Hotin seferine katılmıştır. Ancak ordu İsakça'da iken, rahatsızlığı sebebiyle seferden dönmek zorunda kalmıştır. II. Osman geleneğin dışına çıkarak Es'ad Efendi'nin kızı Âkile (Ukayla) Hanım ile evlenme isteğine Es'ad Efendi başlangıçta karşı çıksa da sonra güçlükle rıza göstermiştir. II. Osman tarafından Aziz Mahmûd Hüdâyî Efendi vekil tayin edilmek suretiyle nikâh akdi gerçekleşmiştir (Uzunçarşılı, 1998 III: 461).

Aralarındaki soğukluk sebebiyle damadından daima uzak duran Es'ad Efendi, ancak çok önemli meseleler ortaya çıktığında saraya gitmiştir (Aktepe 1995 XVIII:340). II. Osman'nın hacca gitme isteğine Es'ad Efendi ve diğer bazı ulemâ karşı çıkıp padişahı hacca gitmekten vazgeçirmeye çalışmışlardır. (Solakzâde Mehmed Hemdemi, hazırlayan: Çabuk,1989:477-483). Es'ad Efendi, "padişahların hacca gitmekten çok adaletle hükmetmesi gerektiğini, zira büyük bir fitne tehlikesinin baş gösterdiği" fetvasını verdiyse de, padişah -bir rivayete göre- fetvaları yırtmış ve Hoca Ömer'in de etkisiyle kararından dönmemiştir. II. Osman'ın katliyle sonuçlanan ayaklanmada Es'ad Efendi padişahla isyancılar arasında arabuluculuk yapma çabasında olan ulemâ arasında yer almıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Durumun ciddiyetini ancak kavrayan II. Osman'ın Dilâver Paşa'yı onlara vermesi kızgın kalabalığın dağıtılması için yeterli olmadı ve yeniçeriler I. Mustafa'yı kaçırap Divanhâne'ye götürüp derhal biat merasimini icra etmişlerdir (Solakzâde Mehmed Hemdemi, hazırlayan: Çabuk 1989, 483-490). Divanhâne'ye zorla getirilen Es'ad Efendi, II. Osman tahtta iken bir başkasına biatin caiz olmadığını söylediye de, askerlerin kılıçla zorlaması sonunda biat etmek zorunda kaldı (Aktepe 1995 XVIII:340). Sonunda I. Mustafa padişah ilan edilirken II. Osman da Yedikule'ye götürülerek şehid edilmiştir. (Solakzâde Mehmed Hemdemi, hazırlayan: Çabuk,1989: 483-490).

Es'ad Efendi, bütün çabalarına rağmen olayların büyüyüp önü alınamayacak boyutlara ulaşmasına ve çıkan isyanda II. Osman'ın öldürülmesine engel olamamıştır. Daha sonra damadının cenazesine de gitmeyince görevinden istifa etmiş sayılmıştır (21 Mayıs 1622/10 Recep 1031). Bir yıl sonra, Ekim 1623 (Zilhicce 1032)'te IV. Murad zamanında, halefi Zekeriyâyâde Yahya Efendi'nin, veziriazam Kemankeş Ali Paşa'nın tesiriyle azlini müteakip ikinci defa şeyhülislâmlığa tayin edilen Es'ad Efendi, bu ikinci görevi sırasında veziriazamla geçinememiştir. (Aktepe 1995 XVIII:340). Es'ad Efendi, bir yıl yedi ay süren bu görevi sırasında 14 Şaban 1034'te (22 Mayıs 1625) vefat etmiş ve Eyüp'te babasının yaptırdığı aile mezarlığına defnedilmiştir. Şu mısralar ölümüne düşülen tarihlerdir: *Eyle Es'ad Efendi cennet-i adni mekân; Es'adu'r-Rûm gitdi ukbâya.*

Şahsiyeti

Es'ad Efendi hakkında dönemine ait hemen bütün tezkirelerde ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Zîrâ, Sultan II. Osman'ın kayınpederi olma vasfını da kazanan Şeyhülislam Es'ad, devrinin önemli ve pek meşhur şahsiyetlerindendir. Muhtelif kaynaklar, ondan övgü dolu sözlerle bahsetmektedirler:

Riyâzü'ş-suarâ'da (Riyâzî, Nuruosmaniye, vr: 25b): “Hakkâ ki ol çâbük-süvâr-ı meydân-ı ilm ü irfân, her fâzilete mazhar ve her ma'rifetten behrever olup arsa-i nazm-ı Fârisî'nin fâris-i hünermendî ve lisân-ı tâzîde İmrü'l-Kays kendidir. Gâhî Türkî şiir demeye dahi tenezzül buyururlardı”.

Rızâ Tezkiresi'nde (Seyyid Mehmed Rıza h. 1312, 10): “Hakkâ ki bir fâzıl-ı yegâne ve bir âlim-i ferzânedir ki hurşid-i hayâl-i Seyyid ve Sâdeddin aftâb-ı efkâr-ı rakîki yanında zerre-i kemterîndir”.

Keşfü'z-zünûn'da (Katip Çelebi h.1286 I: 372) “Molla-yı merkûm, gavvâs-ı bahr-i ulûm, zâhid ve âbid, müteşerri' ü muttakî idi. Elsine-i selâsede eş'ârı, müretteb dîvân-ı belâgat-şîârı vardır. Kasîde-i Bürde'yi tahmis ile bir eser-i nefis eylemiştir”.

Devhatü'l-meşâyih'te (Müstakimzade, 1978, 45-46) deniliyor ki: “Müşârün ileyh vâsıl-ı sermenzil-i tahkik, mecmau'l-bahreyn-i şeriat ü hakikat, mevridü'n-nehreyn-i ilm ü ma'rifet, güldeste-i ahlâk-ı hasene, zîver-i destâr-ı itibârları ve nahl-i sünbül-i beste-i fezâil-i müstahsene, pîrâye-i râyet-iştiharları allâme-i a'zam ve ekmel şeyhü'l-fenn-i muavvel idi. Üsküdârî Mahmud Efendi hazretlerinden tekmil-i tarikat ve tahsil-i sermaye-i erbâb-ı hakikat eyleyüp Mecmaü'l-bahreyn-i ilm ü ma'rifettir meşrebin anda Hızır-hâl ü Musâ-yi şeriat hemnişîn mazmununa mazhar olmuşlar idi. Ekrem-i saâdet-i beşeriyye olan fazilet-i sehâ ve atıyyedir ki fukara-yi müteaffifine dest-i tasadduku küşâd ve attâr-ı bahar gibi mevrus ve mükteseb olan dînâr u dirhemi berbâd ederler idi. Hükümetleri eyyamında kemâl-i adalet ve şehâmetle nüsük-perdâz-ı âlem-i sadâret ve fetvaları hengâmında bereket ve istikâmet ve diyanet ile erbâb-ı tarîka hâdi-i râh-ı eşlem olmuşlar idi”.

Tezkiretü'ş-suarâ'da (Kınalızâde Hasan Çelebi, Hazırlayan: Kutluk 1978, 154-155) “Devha-i fazl u kemâlden serzede olmuş bir şâh-ı pür-iclâl ve nihâl-i saadet ü ikbâlden münşeâb

Turkish Studies

olmuş bir gasn-i bâ-kemâl-i nev-bâre-i bâğ-ı saadet-mendi"... diye başlar ve övgü dolu bir dille anlatmaya devam eder.

Tezkirelerde ve biyografik kaynaklarda yer alan bu ifadeleri şöyle özetlemek mümkündür: Bütün ilimlere vâkıf olan Es'ad Efendi devrinin büyük âlimlerinden biri kabul edilmektedir. Bunda, Türkçe Arapça ve Farsça'ya son derece hâkim olan Es'ad Efendi'nin küçük yaşta babasından ve hocalarından aldığı kuvvetli tahsilin etkili olduğu düşünülebilir. Güzel ahlâk ve faziletlere sahip olup tarikat yolunda da ilerlemiş ve hakikat ilmüne vâkıf olarak müslümanlara yol gösterici olmuştur.

Makul düşünceli, dürüst, takva sahibi olan Es'ad Efendi'nin Aziz Mahmud Hüdâyî'ye intisap ettiği, Celvetî tarikatına girdiği ve ondan Celvetiyye tarikatında hilafet aldığı da kaynaklarda yer almıştır. (Yılmaz, 1999:137) Cömert, her zaman ihtiyaç sahibi kimselere yardım eden biri kabul edilmektedir.

Şeyhülislâmlık ve diğer görevleri esnasında daima adaletle ve cesaretle hükmettiği, isabetli kararlar aldığı nakledilmektedir. Her zaman doğru bildiğini yapan, cesur bir âlim olarak takdim edilen Es'ad Efendi, damadı olmasına rağmen II. Osman'ın yanlış hareketlerine elinden geldiği kadar karşı çıkmaya çalışmıştır. Buna örnek oluşturması bakımından II. Osman'ın Şehzade Mehmed'in idamı için istediği fetvayı vermemesi ve İstanbul'daki karışıklık sebebiyle padişahın hacca gidemeyeceğine dair fetvalar vermesini zikretmek mümkündür. Yine âsilerin biat isteklerine karşı II. Osman tahtta iken başka birine biat etmenin doğu olmayacağını savunması ve direnmesi cesaretine işaret olarak yorumlanabilir.

Es'ad Efendi'nin, yaşadığı devrin iki büyük şairi Nefî (ö. 1045/1635) ve Şeyhülislâm Yahyâ (v. 1053/1643), ile tanışıklığının olması da muhakkaktır. Zirâ, Şeyhülislam Yahya ile şeyhülislâmlık makamında halef-selef olmuşlardır. II. Osman'ın idam edilmesi sonucu cenazesine katılmayarak müstafi sayılan Es'ad Efendi'nin yerine I. Mustafa tarafından meşihat makamına Şeyhülislam Yahya atanmıştır. Daha sonra IV. Murad, saltanata çıkışının dördüncü gününde Şeyhülislam Yahya'yı azlederek yerine Es'ad Efendi'yi şeyhülislam tayin etmiştir. Es'ad Efendi bu makamda ölümüne kadar kalmıştır.

Nefî ise, Es'ad Efendi adına iki kaside yazmıştır. Bu iki kasideden ilki Divân (Akkuş 1993, 230-233)'da "Der Medh-i Merhûm Şeyhülislâm Es'ad Efendi" başlığı ile yazılmış olup 47 beyitten oluşmaktadır. Bu kasidenin üç beyti aşağıda nakledilmiştir:

Müftî-i devr-i zamân Es'ad Efendi ki felek
Eder imzâsını pîşânî-i mihre tesvîd

Mesned-ârâ-yı fazîlet ki sunulmuş eline
Kilk-i fetvâ-yı şerî'at be-tarîki't-te'bîd

Nâfizü'l-hükm-i şer'îat ki urur dest-i kazâ
Sûret-i hüccet-i ahkâmına mühr-i te'kîd

...

İkinci kaside ise 53 beyitten ibaret olup "Der Sitâyîş-i Şeyhülislâm Es'ad Efendi" başlığı ile kaleme alınmıştır. Yine bu kasideden de üç beyit şöyledir:

...

Necm-i baht-ı kâ'inât Es'ad Efendi kim eder
Sa'd-i ekber hâk-i pâyından sa'âdet-iktisâb

Ol ki şem'-i rûşen-i pür-tâb-ı nûr-ı re'yidir
Hânümân-sûz-ı hatâ vü meclis-efrûz-ı savâb

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011

Ol ki âb-ı pâk-ı pür-emvâc-ı bahr-ı lutfudur
 Çehre-şûy-ı şefkat ü keştî nigûn-sâr-ı itâb

...

Eserleri:

Fezâil-i Cum'a: Eserin tespit edilen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye Numara: 539'da kayıtlıdır. Bu nüshanın özellikleri şu şekildedir: 16x25,5-8,5x15,5 ebadında, 208 varak, 14 satır, harekeli nesih. Aharlı, fligranlı, normal kalınlıkta, krem renkli kağıt. Ön ve arka kapak üzerinde şemse, köşebend, zencirek bulunan, miklepli, şirazeli bordo deri cilt. Eserin iç kısmında da başlıklar ve beyit sonları müzehheb.

Baş: Hamd u sipâs u şükr-i bî-kıyâs
 Ol Hâlık-ı yektâ-yı âlem-i âferîniş....

Sonu: İzzet ü ikbâl-ile ol dâver-i devr-i zamân
 Taht-ı baht u saltanatda ola dâyim kâmrân

Âyet ve hadisler yaldız renkli mürekkeple yazılırken, açıklama teşkil eden veya ayrı bir meseleye geçiş ifade eden kelimeler ve manzum başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Mensur ve manzum kısımlara geçilirken “nazım” veya “nesir” kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Eserin baş kısmında Allah'a hamd ve niyazdan sonra manzum bir dua ile bitirilmiştir. “Fasl-ı der beyân-ı fazl-ı cum'a” başlığıyla asıl bölüme giriş yapılmıştır. Cuma'nın faziletini ifade eden hadisler tek tek ele alarak açıklanmış ve hadisler sözlük bilimi açısından da incelenmiştir. Eser, Sultan Ahmed'e dua ile son bulmaktadır.

Gülistân-ı Şemâil: Tespit edilen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa, Numara: 381'de kayıtlıdır. Bu nüshaya göre eserin özellikleri şöyledir:

268x 166- 151 x 88 abadında, 182 varak, 7 satır, harekeli nesih yazı. Aharlı, krem renkli kağıt. Miklepli, şirazeli cilt. Mikleb ön ve arka kapaklar üzerinde şemse ve köşebend tezhibli bordo deri cilt İlk varanın ön sayfasında tek beyit yer almaktadır. Eser 1b varaktan itibaren müzehheb bir besmele ile başlamaktadır. Eserin tamamına yakınında mısraların sonları da tezhiplenmiştir. “Kad istenseha el-fâkir el-hâkîr eş-Şeyh Ali” kaydı ve iki tane vakıf mührü vardır.

Eser, mefâilün / mefâilün / feûlün vezni ile ve mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmış olup konusu dört halife olan manzum bir hilyedir. Tertip şekli hilye-i enbiyâlara benzemektedir. Es'ad Efendi dört halifeyi ayrı ayrı ele alıp önce, “hilye” başlıklı bölümlerde halifenin dış görünüşü ve tavırlarıyla ilgili hadislerin Arapça metnini vermiştir. Pek çok yerde bu metnin hemen altına küçük not halinde tercümesi de verilmiştir. Yazar verilen bu hadislerin manzum tercüme ve şerhini yapmıştır. Tevhid türündeki ilk manzume de dâhil olmak üzere eser 19 bölüm ve 1196 beyitten oluşmaktadır. Eser üzerinde şu ana kadar bir adet yüksek lisans tezi yapılmıştır¹.

Tahmîs-i Kasîde-i Bürde: Es'ad Efendi'nin Arapça'ya hâkimiyetini göstermesi bakımından kayda değer bulunan bu eserden Kâtip Çelebi ve Atâî övgüyle söz etmektedirler (Kâtip Çelebi 1286 II: 70; Atâî 1851, 692). Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa 846'da kayıtlı 19 varaktan oluşan ve Fatih 5431'de kayıtlı 166b-185a varaklar arasında bulunan iki nüshası vardır.

¹ Kevser Torun, (2002) *Es'ad Mehmed Efendi'nin Hayatı-Eserleri ve Gülistân-ı Şemâil'i*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)

Divan: Bazı kaynaklarda Esa'd Efendi'nin Tükçe² ve Farsça³ divanları olduğu kayıtlıdır. S. Nüzhet Ergun'un iddiası ise (Ergun 1936, III: 1320), bazı tezkirelerde Es'ad Efendi adına kayıtlı şiirlerin çoğunun Selanikli Es'ad'a ait olduğudur. Onun adına kayıtlı olduğu sanılan Farsça divan ise Es'ad Erbilî'ye aittir (Torun 2002, 12). Şu ana kadar yapılan araştırmalarda, Es'ad Efendi'nin Divan'ının varlığı henüz tespit edilememiştir.

İbtihâcü't-tevârih: Babası Hoca Sadettin Efendi'nin Tâcü't-tevârih adlı eserine zeyl olarak yazılan bu eserin Süleymaniye Kütüphânesi Hüsrev Paşa 322 ve 323'te kayıtlı iki nüshasında bu eser, Es'ad Efendi adına kayıtlıdır. İbtihâcü't-tevârih'in Es'ad Efendi'ye mi yoksa ağabeyi Mehmed Efendi'ye mi ait olduğu konusunda kaynaklarda çelişkili bilgiler yer almaktadır. Eserin kime ait olduğu konusunda çelişkiler olsa da, İbtihâcü't-tevârih'in, Hoca Sa'dettin Efendi ve iki oğlu tarafından müştereken yazılan bir eser olduğu, Es'ad Efendi'nin de katkı sağladığı babasından nakledilen bilgilerle kesinlik kazanmaktadır (Akgün 1998, 70).

Gül-i Handân (Tercüme-i Gülistân): XIII. yüzyıl Fars Edebiyatı şairlerinden Sa'di, Firdevsî ve Hâfız ile birlikte Fars şiirinin üç büyük temsilcisinden biri kabul edilir. (Tarlan 1944, 90) 23 eserden meydana gelen külliyyatı ve bilhassa Bostan ve Gülistân adlı eserleri ile şöhreti sadece İran coğrafyasıyla sınırlı kalmayıp, Doğu ve Batı edebiyatlarını çeşitli yönlerden etkilemeyi başaran Sa'dî'nin Gülistân adlı eseri, Türk Edebiyatında da rağbet görüp okunurken Türkçeye pek çok tercümesi ve şerhi de yapılmıştır⁴.

Gülistân, tarih boyunca birçok dile tercüme edilerek yorumlanmıştır. Bu tercüme yanında yine Osmanlı sahasında Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere onlarca Gülistân şerhi yazılmıştır⁵.

Esad Efendi'nin en önemli eseri kabul edebileceğimiz Gül-i Handân'ı, Gülistân'ın Osmanlı sahasında yapılan ilk tercümelelerinden biridir. Yurtiçi ve yurtdışı kütüphanelerinde şimdiye kadar tespit edebildiğimiz 10 nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalar ve tavsifleri şu şekildedir:

Nuru Osmaniye Kütüphanesi: 003736

356 varak, 15 satır, nesih; Ölçü (Dış-İç): 278x181, 190x102

Cilt: Üzeri yeşil kaplı, miklepli şirazeli; III. Osman vakfi

Nuruosmaniye Kütüphanesi: 0004203

353 varak, 15 satır, nesih, başlık tezyinatlı, tezhipli, sayfa ara cetvelleri tezhipli, Ölçü (Dış-İç): 285x175, 200x100; Cilt: meşin şemseli, cetvelli, miklepli şirazeli; III. Osman vakfi

Nuruosmaniye Kütüphanesi: 0004204

353 varak, 15 satır, nesih; başlık tezyinatlı, tezhipli, baş sayfa cetvelleri tezhipli; Ölçü (Dış-İç): 289x180, 195x105; Cilt: meşin şemseli, cetvelli, miklepli şirazeli; III. Osman vakfi

² Bkz: Ali Fuat Bilkan, Yusuf Çetindağ 2006, 81; Müstakimzade, (1978) *Devhatül Meşâyih*, Çağrı Matbaası, İstanbul, s. 45-46; Nev'izade Atâî, (1851) *Zeyl-i Şakâik*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, s. 692

³ Bkz: Münir Aktepe, (1995) "Es'ad Efendi, Hoca'zâde", *DİA*, İstanbul, s. 341

⁴ Gülistân'ın Türkçe tercümeleleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Kartal, "Sa'di-i Şîrâzî'nin Gülistân İsimli Eserinin Türkçe Tercümeleleri", *Bilig* -16 Kış 2001; Ozan Yılmaz, (2008) *16. Yüzyıl Şârihlerinden Südü-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı (inceleme-tenkitli metin)*, (Yayımlanmamış doktora tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; Hülya Canpolat, (2006) *Sa'dî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Serhlerin Karşılaştırılması İncelenmesi*, (Yayımlanmamış doktora tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Fatma Büyükkarcı Yılmaz, (2001) *Za'îfî'nin manzum Gülistân tercümesi: Kitab-ı Nigaristan-ı Şehristan-ı Dirahistan-ı Sebzistan (2 cilt)* (Yayımlanmamış doktora tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

⁵ Gülistân tercüme ve şerhleri için bkz: Ahmet Kartal, *a.g.m.*, (2001); Ozan Yılmaz, *a.g.t.*, (2008); Hülya Canpolat, *a.g.t.*, (2006); Fatma Büyükkarcı Yılmaz, *a.g.t.*, (2008).

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü, Nu: 1912.

141 varak, 23 satır, ta'lik; H. 1073/M. 1662-3'de istinsah edilmiş; Kahverengi deri ciltli

Süleymaniye İzmir: 000559

143 vr., 23 satır, talik; İstinsah Tarihi, H. 1055; başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmış; eserin sonunda Es'ad Efendi'nin şeyhülislamlığa atanma ve vefat tarihlerini gösteren manzumeler vardır.

Milli Kütüphane: 06 Mil Yz B 162 (DVD No: 640)

349 varak, 15 satır, harekeli nesih; Ölçü (Dış-İç): 274x170, 190x100; Cilt: Sırtı siyah meşin, cilt kapakları pandizot bez kalplı, mukavva cilt, abadi kağıt; Söz başları kırmızı mürekkeple yazılmış, Ahmet Halit Yaşaroğlu'ndan satın alma.

Milli Kütüphane: 06 Mil Yz A 69 (DVD No: 1779)

136 varak, 25 satır, ta'lik; Ölçü (Dış-İç): 200x145, 155x85
Cilt: Sırtı ve sertabı kahverengi meşin, üzeri desenli kağıt kalplı, miklepli mukavva cilt, Ayyıldız taç fligranlı kağıt
Söz başları ve cetveller kırmızı

Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Edebi Türkî Kula: 58

218 varak, 17 satır; Ölçü (Dış-İç): 290x180

Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Tasavvufî Türkî: 2

157 varak, 25 satır; Ölçü (Dış-İç): 125x200

Hidiv Kütüphanesi Türkçe Yazmaları: 5566

157 varak, 25 str, nesih

Gül-i Handân'ın Muhtevası⁶:

Eserin Başı: Hamd ü sipâs ve şükr-i bî-kıyâs ol vâhib-i ukûl ü havâs olan Rabbi'n-nâs meliki'n-nâs ilâhi'n-nâs....

Sonu: Âhirin âkıbetin hayr ide Hak cümlemizin
Hatema'llahü lenâ kâtibetehü bi'l-hüsna.

Eser, uzun bir önsözle başlamaktadır. Mukaddimede, "hamdele, salve"den sonra 2 Farsça münâcat, 2 Farsça nat, 1 Türkçe nat ve eserin takdim edildiği Sultan I. Ahmed için yazılan uzun bir mesnevi vardır⁷. 121 beyitten müteşekkil bu manzumede Sultan Ahmed'in seferleri, fetihleri ve olumlu vasıfları dile getirilmiştir. Eserde, bu manzume dışında yine Sultan Ahmed'i metheden manzumeler mevcuttur. Ayrıca babası Hoca Sadettin Efendi'yi de sitâyişle yad eden dizeler de vardır.

Seyyid-i asr u sa'di milletdür
Şeyhülislâm Hâce Sa'düddîn⁸

Eser Gülistân'ın şekil özelliklerine sadık kalınarak yani Gülistân'da manzum yazılan metin nazmen, mensur yazılan metin ise nesir olarak tercüme edilmiştir. Gülistân'ın manzum kısımlarının orijinaleri Gül-i Handân'da tekrar yazılıp tercümesi hemen ardından yapılmıştır. Mensur

⁶ Bu başlık altında verilen örneklemeler her nüshadaki varak ve satır sayıları farklılık gösterdiği için sadece Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi: 3736 nüshası dikkate alınarak yapılmıştır.

⁷ Hocazade Es'ad Mehmed Efendi, *Gül-i Handan*, Nuruosmaniye 3736, vr 9^b-13^a

⁸ Hocazade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 297^a

bölümlerin orijinal metinleri ise esere alınmamıştır. Eserde konu başlıkları, ayet-hadisler, nazım şekli adları ve Gülistân'ın Farsça orijinal metinleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Es'ad Efendi, Gülistân'ı tercüme ederken bazı manzum bölümleri “tercüme-i diger” başlığı ile iki defa tercüme etmiştir.

Kerem ü lutfunı Hudânın gör ki
Günâhı kul ider ol utanır

Tercüme-i diger :

Hudânın lutf u ihsânın hele gör sen de ey bende
Günâhı kul iderken ol olurmuş yine şermende⁹

O kim zulm eyleye kalmaz cihânda
Aña la'net iderler her zamânda

Tercüme-i diger

O kim zulm eyleye kalmaz bu cihândan ider rihlet
Velîkin tâ kıyâmet kalur anuñ üstine la'net¹⁰

Kim ki yokdur akl u rey ü lutf-ı ihsânı anuñ
Evde bir kes yok diyü hoş didi derbânı anuñ

Tercüme-i diger:

Kimde kim olmaya akl u himmet ü re'y ü vakâr
Evde bir kes yok diyü a'lâ dimişdür perdedâr¹¹

Es'ad Efendi, Gül-i Handân'ın sebebi-i telifinde eseri Farsça bilmeyen Rum şarîhlerin de faydalanması için tercüme ettiğini, Sa'dî'nin faydalı nasihatlerini ihtiva eden eserinin Anadolu'da meşhur olduğunu vurgulamaktadır.

Mütercim, Gülistân'ı Şiraz gömleği ile süslü bir geline teşbih etmektedir. Gülistân tercümesi olan kendi eseri Gül-i Handân'ı ise zarîfâne süslemelerle Rum elbisesi giydirilmiş geline dönüştürdüğünü iddia etmektedir¹².

Gül-i Handân'ı itibar ehlinin gözlerini nurlandırması ve büyük küçük herkesin damaklarını tatlandırması için kaleme aldığını ve Şiraz gömleği ile süslü gelini, bir yadigâr olmak üzere bahar çiçekleri arasına Rûmî bir çiçek olarak değiştirdiğini ifade etmektedir.

Es'ad Efendi eserini I. Ahmed adına te'lif ettiğini manzum bir şekilde ifade ederken, Sa'dî'nin Gülistân'ını Sa'd Zengî adına telif edip ona medhiyeler söylediğini, Câmî'nin ise Gülistân'a nazire olarak kaleme aldığı Bahâristân'ını Hüseyin Baykara adına telif ettiğini hatırlatıyor. Kendi padişahını yüceltip bu iki hükümdarın Sultan I. Ahmed'in dergâhında kul olmalarının yakışacağını ifade etmektedir:

Şeyh Sa'dî Sa'd Zengî nâmına te'lif idüp
Eyledi ana Gülistân'ı içinde çok senâ

Hazret-i Câmî Sultân Hüseyin nâmına
Söyleyüp itdi Bahâristân'ını behcet-fezâ

⁹ Hocazade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 19^a

¹⁰ Hocazade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 78^a

¹¹ Hocazade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 287^a

¹² Hocazade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 6^b-7^a

Hazret-i Sultân Ahmed nâmına Es'ad dahi
Eyleyüp inşâ Gül-i Handân'ı itdi dil-güşâ

Dergehünde bir kara kul olsa idi yaraşır
Sa'd-i bin Zengî ile Sultân Hüseyin Baykara¹³

Es'ad Efendi, Gülistân'ın her zaman tazeliğini koruduğunu ve teveccühe mazhar olduğunu belirtip yaptığı tercümede bunun da etkili olduğu kanaatine ulaşmamıza kapı aralamaktadır. Eserine Gül-i Handân'ın adını verdiğini belirtip yazdığı 22 beyitlik manzum bir medhiye ile övmüştür. Bu manzumenin üç beyti şu şekildedir:

Sorsalar ism-i resmini anın
Gül-i handân'dur Gülistân'nın

Bir çiçek olmaya böyle hoş-bû
Cân meşâmın mu'attar ider bu

Gerçi terkîbî cümle Türkî'dür
Bûy-ı enfâs-ı pâki miskîdür
Gül gibi bâğ-ı dilde bûyâdur
Bülbül-âsâ zebânı gûyâdur

Misk-i Rûmî velî ki pür-dâne
N'ola sunulsa şâh-ı pür-dâne

İtse gülgeşt-i gülşen-i Rûmî
Bulmaya kimse böyle bir Rûmî

Dâneler var ki óayli fâyıkdur
Cümlesi pâdişâha lâyıkdur

Yazılan anda hep letâéifdür
Pür-safâ gülşen-i ma'ârifdür

...

Bunda var neşe-i gül-i Sa'dî
Sanki hoş-bûy-ı sünbül-i Sa'dî

Şu'arâ hayliniñ ser-efrâzı
Nazm u nesrûñ bülend-pervâzı¹⁴

...

Eserin bazı yerlerinde ise yazar “li mü’ellifihi” başlığı ile Gülistân'ın orijinalinde olmayan kendi yazdığı Türkçe manzumeler ilave etmiştir.

Beyt li-mü’ellifihi

Sözün sarrâfı ol senden sorulmadın sükût eyle
Kulağ iki ve dil birdür iki işit de bir söyle¹⁵

¹³ Hocazade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 34^b

¹⁴ Hocazade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 14^{a-b}

¹⁵ Hocazade Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 37^a

Li-müellifihi:

İtdi Kârûn'a nasihatla Kelîmullâh kelâm
 Tâ ki şükr-i ni'met idüp mâlınıñ nef 'in bula
 Can kulağıyla anı işitmedi ol nâ-kabûl
 Akıbet n'olduğımı Kur'ân'da işitdün ola ¹⁶

Gül-i Handân kelimesi kelimesine bir tercüme değildir. Mensur bölümü oluşturan hikâyeler uzatılmış, daha ayrıntılı ve eklemeli hale getirilmiştir. Manzum bölümler ise genel mana muhafaza edilmekle birlikte tercüme değil de yeniden yazılmış telif manzumeler niteliğindedir. Bunda elbette manzumeyi tercüme etmenin, nesri tercüme etmeden daha zor olduğu gerçeğinin de etkisi vardır.

Gül-i Handân'da Es'ad Efendi'nin meslekî bilgilerini de görmek mümkündür. Gülistan'da olmayan ancak yazarın tercümeyle ilave ettiği pek çok ayet ve hadis, onun esere meslekî bilgisinin katkısı olarak görülebilir.

Bu yazıda, Es'ad Efendi ve eserleri hakkında tanıtıcı, kısmî değerlendirmeler -bir makalenin çerçevesi dikkate alınarak- yapılmıştır. Yazar ve eserleri hakkında daha ayrıntılı ve titiz bir akademik çalışmanın gerekliliği âşikârdır.

KAYNAKÇA

- AKGÜNDÜZ Murat (2002), **Osmanlı Devletinde Şeyhülislâmlık**, Beyan Yayınları, İstanbul.
- AKSOY Hasan (1979) "Es'ad Efendi", **TDEA**, Dergâh Yayınları, İstanbul
- AKTEPE Münir (1995) "Es'ad Efendi, Hocasâde", **DİA**, İstanbul
- AKTEPE Münir (1998) "Es'ad Efendi" **İA**, İstanbul
- AKÜN Ahmet (1998), "Şeyhülislam Hocasâde Mehmed Efendi ve Eseri İbtihâcû't-tevârih"
Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt: 1 Sayı: 2, Balikesir
- BİLKAN Ali Fuat Yusuf Çetindağ, (2006) **Şeyhülislam Şairler**, Hece Yayınları, Ankara.
- BÜYÜKKARCI YILMAZ Fatma (2001) **Za'ifi'nin manzum Gülistân tercümesi: Kitab-ı Nigaristan-ı Şehristan-ı Dirahistan-ı Sebzistan (2 cilt)** (Yayımlanmamış doktora tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- CANPOLAT Hülya (2006) **Sa'dî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Serhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi**, (Yayımlanmamış doktora tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- ERGUN S. Nüzhet (1936) **Türk Şairleri**, İstanbul
- KAHRAMAN Seyit Ali, A. N. Güntekin, Cevdet Dadaş, (1998) **İlmiye Salnamesi**, İşaret Yayınları, İstanbul
- KARTAL Ahmet (2001) "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân İsimli Eserinin Türkçe Tercümelemleri", *Bilig* - 16
- Kâtip Çelebi, (h.1286) **Fezleke**, Cerîde-i Havadis Matbaası, İstanbul
- Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü's-Şuarâ** (baskıya hazırlayan Dr. İbrahim Kutluk), (1978) TTK, Ankara

¹⁶ Hocasâde Es'ad Mehmed Efendi, *a.g.e.*, vr 299^b

-
- Mustafa Naimâ, (h.1280) **Tarih**, Matbaa-i Âmire, İstanbul
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, (1928) **Tuhfe-i Hattatîn**, Devlet Matbaası, İstanbul
- Müstakimzâde, (1978) **Devhatü'l-Meşâyih**, Çağrı Matbaası, İstanbul
- Nev'izâde Atâullah Efendi Atâî, (1851) Zeyl-i Şakayık, Matbaa-i Amire, İstanbul
- Peçevî İbrahim Efendi, **Peçevî Tarihi** (haz. Bekir Sıtkı Baysal), (1992) Kültür Bakanlığı Yayınları, Mersin.
- Seyyid Mehmed Rıza, (h. 1312) **Rızâ Tezkiresi**, İkdam Matbaası, İstanbul
- Solakzâde Mehmed Hemdemî, **Solakzâde Tarihi** (haz. Vahid Çabuk), (1989) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- TURAN Şerafettin (1998) **DİA**, İstanbul
- UZUNÇARŞILI Hakkı **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, TTK Yayınları, Ankara 1965, s. 188.
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı (1965) **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, TTK Yayınları, Ankara
- UZUNÇARŞILI İ. Hakkı (1972) **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınları. İstanbul
- YAKUT Esra (2005) **Şeyhülislamlık, Yenileşme Döneminde Devlet ve Din**, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- YILMAZ Hasan Kâmil **Aziz Mahmud Hüdâyî**, Erkam Yayınları, İstanbul
- YILMAZ Ozan (2208) **16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân'ı** (inceleme-tenkitli metin), (Yayımlanmamış doktora tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/2 Spring 2011